

ՓԱՐԻՉԵԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԳԱԿ

ԹՈՒՂԹԵՒՆ

Նոր տարւոյս երեւոյթը. — Նախդէտնի ճառը Օրէնսդրական ժողովոյն մէջ. — Նորա միւս ճառը առ դադըիացի ճարտարաւոր. — Մերական տին եւ Օ. ժողովոյն բացուիլը. — Փարիզու նոր արքեպիսկոպոսը. — Փարիզու գերմանացի գաղթականաց ազգաւորութիւնը. — Բոմպակեղենի գործարարաց աղքատութեանը նպատակ. — Իտալիոյ մէջ առաջակներէն զրկանք կրողներուն համար հաւաքում նպատակ. — Ազգիս հարուստներուն առնելու իրաւոր. — Ինչիւ մեր աղքատ կազմատանայ. — Ազգային խեղճութեանց դարմանք գիտնմբ. — Պօլսեցի Հայ տիկնայք. — Անգղիոյ գործունէութիւնը. — Պապին ռուս փոխադրուելիքը. — Երուսաղէմի մէջ Ա. Գերեզմանին եւ Ս. Յարութեան գմբէթներուն նորոգութիւնը. — Իտալիոյ ընթացքը. — Կարիպալտին եւ Լէյփցիկի բնակիչները. — Անգղիոյ թաղուհւոյն ընդունած մէկ ընծայն. — Նոր եւ շատին ցանկալի կաղանկէք մը. — Նպարաւաճառի մը փորձանքը. — Նոր տարի շնորհաւորելու նոր կերպ. — 1862 տարւոյն մէջ եղած տարագրութիւնը. — Թիբոց աչ Գոլիսային թատերադաշտիւնը. — Վիկտոր Զիւլյու եւ Պրիզապա. — Սեւ սատանաներ. — Նախդէտն եւ Կիսար. — Թագաւորական նոր լրագիր. — Հետադրական զարմանալիք. — Քլարք տատղաբաշխին գիտը. — Ամերիկացոց ցաւալի վիճակը. — Սպիտ փաշան եւ նորա յաջորդը. — Կ. Պօլս եւ Սոմանեան գրամանցը. — Կրթութիւնը հաց կերեւի:

== Սեր մէջը սովորական դարձած առած մը կայ քե՛
Տարւոյն առջի օրն ինչ կերպով անցնի՝
Բոլոր տարին ալ նոյն կերպով կանցնի:

Այս առածին նայելով՝ պէտք է սպասեմք ուրախ օրեր տեսնելու. վասն զի բոլոր աշխարհիս երեսը տարուան այս առաջին օրը անցաւ խաղաղութեամբ եւ ուրախութեամբ, եւ պատերազմի շշուկն ու որոտումը՝ այն օրը չեկաւ. չբաղտորեց բարեմադրութեանցն ու բաժակներու շառաջիւնը: — Իրաւ է, պայծառ արշալոյսը օրուան գեղեցկութեանը աւետաւոր է. բայց ո՞վ կրնայ երաշխաւորել քե՛ տարւոյն առաջին օրը՝ բոլոր տարւոյն արշալոյսը համարուի:

Անցեալ բոքիս մէջ ըսածներէս կտեսնուի որ վերոյիշեալ առածը հաւանականաբար ու զիբաղդաբար պիտի բաժնուի այս տարուանս վրայ. եւ այս ըսածիս նշաններն արդէն բաւական սկսան երևիլ՝ ոչ միայն Եւրոպիոյ մէջ տեսնուած խրտմոռնքներովը, հազա նաեւ մինչեւ յԱմերիկա, իՊարսկաստան, իՀնդկաստան, իԶին եւ իՃափոն, ուր կերևի քե՛ խռովութեանց եւ արխանդութեանց տարի մի պիտի ծագի:

== Բաւական ժամանակ է որ Նախդէտնի Սրենսդիր ժողովոյն րացման օրը խօսած ճառերը բոլոր Եւրոպիոյ ուշադրութիւնը կզրահեն՝ իբրեւ տարւոյն ինչ-բաղդ ունենալուն ծանուցադիր: Եւրոպայի քաղաքականութեան վրայ իշխող համարուած ինքնակալը՝ հարկաւ այս պատուոյն արժանի պիտի կարծուի: Կայսեր այս տարուան խօսած ճառը մեծ խաղաղութիւն կխոստանայ, եւ նորա բոլոր խօսակցութիւնը կարծես քե՛ հաստատութիւն է այն հուշակաւոր խօսքին զոր

ինքն Նախդէտն Գ կայսերական զանն եղնելու ատեն ըսաւ. «Կայսերութիւնը խաղաղութիւն է» (L'empire, c'est la paix!).

== Ոչ միայն Գաղղիոյ՝ այլ եւ օտար տէրութեանց լրագիրները ուրախութեամբ կարգացնէ են կայսեր ճառը: Բայց առելի քաղաքական եւ ճարտասանական զոյն ունի նորա միւս ճառը, զոր խօսեցաւ յունուարի 25-ին քաղմախուռն իշխանաւորաց եւ հանդիսաւորաց առջեւ, երբ Լոնտոնի համաշխարհական արուեստաճանդիսին մէջ մետայ ընդունող 1650 զաղղիացի ճարտարները առջեւը կանգնեց, եւ ամեն մէկուն արժանեացը համեմատ վարձատրութիւն եւ պատուանշան տալէն ետեւ՝ ներքողեց այն ճարտարները՝ որ աշխարհս զարմացուցին իրենց տաղանդովը, եւ Անգղիացոց անգամ նախանձելի եղան: Յետոյ գեղեցիկ կերպով մը դուրս ցատքեցուց Անգղիոյ օրէնսդրութիւնը եւ այն ազատութիւնը զոր կվայելն Անգղիացիք: Այն ճարտասանութեամբ լի խօսքերը հանդիսականաց վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրին, եւ Գաղղիոյ ազատասեր լրագրաց շատը վարպետ գովեստով ու շնորհակալութեամբ խօսեցան, եւ հետեւցուցին քե՛ շատ հեռու չէ այն ժամանակը՝ յորում Գաղղիան եւս պիտի վայելէ այն ազատութիւնը՝ զոր կայսրը իբրեւ Անգղիացոց ամենեւն նախանձելի բանը կզովէ, եւ իրմէն կկախուի որ Գաղղիա եւս վայելէ զայն:

Ակմբի մը մէջ ուր շատ քաղաքագետ անձինք կային, այս նիւրիս վրայ խօսք եղած ժամանակը լսեցինք անուանի ազատասիրի մը ըսածը քե՛ «Կայսրը այնպէս կեղծոնացուցած է զամենայն ինչ իՊաղղիա՝ որ ինքը միայն կարող է ինքեան հակառակիլ»: Եւ յիշաւ, այժմոս պարագայներուս մէջ կայսրը միայն կարող էր այսպիսի ազատական ճառ մը խօսիլ, մինչ կտեսնեմք որ ներքին զործոց ոստիկանաբանը մեծ աշարժութեամբ լրագրաց վրայ կնակէ, կխրատէ եւ կզատապարտէ, եւ լրագիրք կնձնեն ու կըքրմնջեն: Անգղիացոց շատ ասործելի եկաւ Նախդէտնի գովեստը. Լորտ Ռեսսել՝ Անգղիոյ Փարիզ կեցող դեսպանին ձեռքովը շնորհակալութիւն ըրաւ կայսր, եւ Լոնտոնի լրագիրք փութացան գովեստիք բարգմանել կայսեր ճառը:

== Եւրակոյտը իւր գումարմունքն ըրաւ եւ լմրնցուց: Կվախցուեք որ Նախդէտն իշխանը անցեալ տարուան տաքութեամբը չվարուի եւ այս անգամ իպաշտպանութիւն Իտալիոյ, բայց նա ասով զո՞ն եղաւ միայն որ նախորդ արտաքին զործոց ոստիկանն թուվնէլ րացատրէ քե՛ ինչ պատճառաւ հրամարի է իւր պաշտօնէն: Այս առթով թուվնէլ ազգուճառ մը խօսեցաւ, եւ ցուցուց քե՛ ինչպէս Հռովմայ ընթացքը չկրնալով Գաղղիոյ պատուոյն եւ Իտալիոյ ու Եւրոպայի խաղաղութեան հետ լծորդել, լաւ համարեցաւ հրամարի: Պիլեո ոստիկանը թուվնէլի համառօտ պատասխան մը տրւաւ՝ ցուցնելով քե՛ կայսրը միշտ զո՞ն եղած էր նորա վրայ:

Եւրակոյտը լմրնցուց իւր խնդիրը ըստ սովորութեան

գրաւոր ուղերձ մը մատուցանելով կայսեր, զոր ընդունեցաւ եւ շնորհակալութեամբ:

Այս օրերս օրենսդիր ժողովն եւս պիտի սկսի իւր գումարմունքը, բայց կերելի քեւանոր մէջ ամեն բան խաղաղութեամբ պիտի ջլմրնայ, վասն զի տերութեան ընթացից չհաւնող 5 երեսիկ անձինք, անդամք ժողովոյն, արդէն հիմակուանէ կայսունն իրենց դիտաւորութիւնը որ պիտի խօսին, եւ ասոնց գլուխն է ժիւղ-Ֆավր մեծանուն փաստարանը:

== Եւրակուտին մէջ պարսպ էր այն արծուը յորում կրնատէր Փարիզու կարդինալ արքեպիսկոպոսը՝ Մոռլօ, որ անցեալ տարւոյն վերջի օրերը վախճանեցաւ, խաղաղասէր եւ աղքատասէր վարուց բարի իշխատակը ձգելով: Շատ եպիսկոպոսներ կապասէին որ Փարիզու արքեպիսկոպոսութեան արծուը ժառանգեն, եւ մինչ լրագիրք իրենց կարծիքը մէջ կրերին, եւ Հռովմ կապտարաստուէր պատասխար եպիսկոպոս մը առաջարկելու, կայսրը փութացաւ ու յունուարի 10-ին հրովարտակաւ Փարիզու արքեպիսկոպոս անուանեց զՏառպուա՝ Նանսիի եպիսկոպոսը, որ 1813-ին ծնած է, եւ իւր գործունէութեամբ արդէն ծանօթ էր Փարիզ, իրրեւ պաշտպան զաղղիական եկեղեցւոյ սկզբանցը եւ հռովմէասէր կողման հակառակ: Հռովմ զովամակեցաւ այս բնութեան, բայց ստիպուած է իւր հաւանութիւնը տալու:

== Նոր տարւոյն ու ծննդեան հանդէսներէն ետեւ հասան բարեկենդանի զուարճութիւնքը, եւ սոքօք կզբաղի այժմ Փարիզ, փառաւոր ցայգանադէսներով: Սոցա մէջ արժանի կ'ամարիմ իշխել Փարիզ գտնուող Գերմանացւոց բրած պարանանդէսը, վասն զի Գերմանացի հարուստները եւ գերմանասէրք ժողովեցան *Կուսնո-Սթէլ* բնութեան մեծ պանդոկին փառաւոր դանիւններուն մէջ՝ 20-էն մինչեւ 200 ֆրանք հատուցանելով ներս մանկու ժամանակ. տիկնայք ալ բերին իրենց զօրծուածքներն ու նկարները, վիճակ հանցին, ու բոլոր գումարուած ստակը նուիրուեցաւ Փարիզու մէջ գտնուող աղքատ Գերմանացւոց:

== Երբ մեր ազգին հարուստներն եւս երբեմն իրենց պանդոկիտ եղբարց վրայ մտածէին իրենց զուարճութեանցը մէջ, ճրջալի խեղճեր պիտի օրնէին զիրենք: Բայց մեր ազգայնոց խրատ լինի հետեւեալ լսելիքնիս: Ամերիկայի պատերազմին պատճառաւ՝ բամպակը չգալով Եւրոպա, Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ բամպակեղինաց զօրծարանները անգործ մնացին, անով միլիոնաւոր աղքատ զօրծաւորք, որոց սպրուստը միայն այն զօրծարաններէն էր՝ պարսպ մնացին ու իրենց բնտանիքն ալ օրուան հացէն զուրկ. ասով նոցա քաշած խեղճութիւնն ու բշտաւորութիւնը անպատմելի է: Բայց քրիստոնէական եղբայրսիրութիւնը նոցա եղբարց սիրտը վառեց. Գաղղիոյ ամենայն լրագիրք ժողովրդեան զուրքը շարժեցին. կայսրէն սկսեալ ամենայն իշխանք, պաշտօնատեարք, քաղաքացիք, հարուստ ու հասարակ անձինք փութացան իրենց ձեռքէն եկած օգնութիւնն ընելու. որով մեծ գումար հաւաքուեցաւ, եւ առանձին ընկերութիւն մը կազմուեցաւ յաղքատասէր իշխանաւորաց, որ այն ժողոված ողորմութիւնը բաշխեն կարօտելոց: Եւ սակայն այն մեծ գումարը Անգղիոյ մէջ ժողովուածին առջեւ շատ քիչ բան կ'ամարուի: Անգղիացւոց մէջ աղքատասէր անձինք եղան որ 500,000 ֆրանք մէկէն զրկեցին

այն աղքատաց համար. որով այն խեղճ տառապելոց բիւրաւոր օրնութեանցը արժանի եղան: Ոսկերերսնին մէկ խօսքը կ'իշխեմ որ աղքատաց ողորմութիւն տալու յորդորելով զքրիստոնէայա կրօն քեւ, Տուած մէկիդ տեղը Աստուած բիւր հազար պիտի տայ՝. կ'նարցնեմ, հապա 500,000 տուողին Աստուած քանի բիւր հազար պիտի հատուցանէ, այն Աստուածը որ այրին լոման եւս առանց վարձքի չբողբուր:

== Իտալիա եւս աղքատասիրութեան զեղեցիկ օրինակ տուեր է այս օրերս: Գիտեք որ Հռովմայ արքանականներն ու Նափոլիի Փրանկիսկոս Բ բագաւորին գարձակները Նափոլիի գաւառներուն առաջակները կզրգոնեն, կ'վարձատրեն ու մեծամեծ վնասներով կ'կեցընեն խեղճ ժողովուորը, յուսալով որ այնպիսի դատապարտելի հնարքներով Ռոմանիոյ եւ Նափոլիի նորէն տիրեն: Թեպէտ Իտալիոյ տերութիւնը ամենայն ջանք կ'ընէ որ այն առաջակները զարնէ վերցընէ, բայց եւ այնպէս խեղճ ժողովրդեան քաշածը շատ է, ու բիւրաւոր բնտանիք տնանկութեան մէջ ընկան: Իտալիոյ լրագիրք յորդորեցին զազգայինս, եւ ամենայն քաղաք ստորագրութիւնք բացուեցան այն բշտաւորաց օգնութիւն ընելու. միայն Միլան քաղաքը ամսուան մը մէջ 100 հազար ֆրանք ժողովեցին լրագիրները, եւ զրկեցին ի'նափոլի. բողովմք միւս քաղաքաց ողորմութեան գումարները:

== Ո՛վ Հայեր, միքէ ձեր մէջ չկան խեղճ կարօտեալներ, չկան ձեր մէջ բշտաւոր բնտանիք, որ ձեր օգնութեանը կը սպասեն: Աչուրնիդ զարձուցեք իջէջրուն. զիտեք որ ձեր եղբայրները, ձեր քոյրերը զարնուեցան, կողոպտուեցան, ու խեղճ մնացին: Ի՞նչ օգնութիւն ըրիք նոցա: — Գարձուցեք ձեր աչքը իփոքր Ասիա, զարձուցեք ձեր աչքը իջայատան. ամեն տեղ խեղճութիւն, ամեն տեղ տնանկութիւն. կմտածէք արդեօք նոցա վրայ: — Դեռ երկ կարդացի *Տէպա* լրագրին մէջ՝ քեւ Գիւրտերը նորէն կոխեր են Մուշի Հայու զիւղերը, զարկեր կողոպտեր են, ու հարիւրաւոր բնտանիք Ռուսաց սահմանը փախչելով՝ հազիւ քեւ իրենց կեանքը ազատեր են: Ո՛վ պիտի կերակրէ զանոնք: — Գարձուցեք ձեր աչքերը նոյն իսկ բազմաձայ քաղաքներու վերայ. ո՛վ Պոլսեցիք, ո՛վ Թիֆլիզեցիք, ո՛վ Նախիջեւանեցիք, զուրք որ մէկ զիշերուան պարանանդիսի մը (*պալ*) համար, մէկ բատերական օրեակի (*յօժ*) համար, մէկ խեղճիքի համար, մէկ մեռելի յուղարկաւորութեան համար, մէկ հարսնիքի համար, մէկ հագուստի մը համար, մէկ զրօսանաց համար անխնայ ընդունալն, յիմարական ծախքեր կրենք, կմտածէք արդեօք քեւ ձեր քաղաքին մէջ հարիւրաւոր հայ բնտանիք ո՛չ վրանին հագուստ ունին, ո՛չ կտոր մը կրակ որ տաքանն, ո՛չ պատառ մը հաց որ անօրութենէ ջմռնին: Ա՛խ, եղբարք, երբ ունայնասիրութեան համար բրած ծախքերնուս, շտապութիւններնուս մէկ մասը միայն ազգին սիրոյն նուիրէինք, մեր ազգը այսպէս խեղճ ողորմելի չէր մնար:

== Շատ անգամ լսած եմ Պօլիս՝ քեւ մեր ազգը երբալով աղքատնալու վրայ է: — Ասոր տարակնոյ կայ. վասն զի հարուստները՝ փառասիրութեամբ հետզհետէ ունեցածնին կ'վատեն, միջակները՝ ունայնասիրութեամբ հարուստ կուզեն երեւիլ. հագուելու, զգուելու, զարդարուելու մէջ հարուստն վար չեն ողբը մնալ, անով ինարկի կաղքատան. իսկ աղքատները անօգնական երեսի վրայ մնացած՝ ինչ

կրնան լինել, բայց երբ իրշուառութենէ իրշուառութիւն կործանել :

Հարուստ Հայեր տեսայ, որ երբ Հայ աղքատ մը իրենց դրան առջեւ կուգար եւ լալով իւր ընտանեացը համար պատառ մը հաց կմուրար, այն հարուստները ոչ միայն իրենց բազմախորտիկ սեղանոյն վշրանքներն անգամ այն խեղճ կարօտելոյն չէին պարգևեր, այլ եւ ծնծով փետով կ'ընտելէին իրենց ազգակից՝ իրենց հաւատակից մէկ եղբայրը : Իսկ երբ օտարազգի մէկը իրենց դուռը կ'ընդունէր, առատ պարգևներով կ'ամբիշէին զինքը, որպէս զի այն օտարազգին երբայ նոցա անուր չարոգէ : Ընդունան յոյս : — Հարուստ Հայեր տեսայ, որ իրենց աղքատ եկեղեցականին եւ ոչ երեսը կուգէին տեսնել, եւ օտար հաւատք ունեցող եկեղեցականաց շալեր, մատնիներ ու քանկազին ժամացոյցներ ընծայ կրէին, յուսալով որ իրենց անուր փառաւորութի : — Ընդունան յոյս, վասն զի այն օտարահաւատ եկեղեցականքը զիրենք ծաղր ընդունեալն ու մանաւանդ անիծողներուն առաջինն էին : — Հարուստ Հայէ մը լսեցի որ ցայգահանդիսի համար 50,000 ֆրանք մէկ գիշերուան մը մէջ ծովը նետելու պէս ըրեր է : Քանի թշուառ Հայ ընտանիք այն յիսուն հազարով կրնային իրենց բարեբաղդութիւն պատրաստել :

— Բայց ինչո՞ւ պարսպ տեղը կ'ստիմ ու կ'ըրն : Անձնասիրութիւնը այնչափ զօրացած է մեր մէջ՝ որ հասարակաց ազգային օգուտը մտածելը անտուր բան մը դարձեր է : Նոյն իսկ ազգասէրք չեն հասկընար թէ ինչ կերպով կրնան ազգին խեղճութեանցը դարման ընել : Սրինակի համար, անցեալ տարի Պօլիս գրեթէ ամէն շաբաթ այլ եւ այլ գեղերու եւ արուարձաններու ազգասէր երիտասարդք մեջընդին ստակ կ'առաքէին եւ ազգային հանդէսներ կ'ընէին : Ի՞նչ էր այն հանդէսներուն վախճանը : Մեծամեծ ծախքերով շոգենաւեր վարձել, հրախաղ (*ֆիշէնք*) նետել, խնջոյքներ ընել, ազնիւ գինիներ խմել ու կեցեցիներ գոչել սահմանադրութեան եւ ազգին, մինչդեռ սահմանադրութիւնը մնոցընելու կըաշարժուէր, մինչդեռ ազգը վերջին շունչը հասած՝ հոգեվարքի մէջ կ'առաւազէ... : Ո՞չ ապաքէն թիւր անգամ լաւ էր որ այն ժողոված ստակները ընծայուէին թշուառ Հայ ընտանեաց կարօտութիւնները լեցնելու : Այնու ամենայնիւ Պօլսոյ մէջ գովելի էր այն ազգային եղանակը, զոր ուրիշ քաղաքի Հայերը երբեք ցուցուցած չեն : Բայց շատ անելի գովելի են այն սակաւաւոր անձինք որ աշխատեցան աղքատաց համար ողորմութիւն ժողովել, յիշեցնելով ազգային հիւանդանոցին մէջի խղճալեաց տառապանքները :

— Ո՞րքա՞ր օրհնութեան արժանի են այն Պօլսեցի ազնիւ տիկնայք որ ազգային հիւանդանոցին տնտեսութիւնը վրանին առած՝ կ'սնամէին այն երեսէ ձգուած ողորմելի Հայերը : Փափկասուն տիկնայք տեսայ, որ հեռու գեղերէ՝ գէշ օղերով, դժուարին ճամբաներով կ'ազգին լայցելութիւն հիւանդաց, կ'ընէին նոցա միճակը, կ'ընային օգնել եւ միխրարել զնոսա : — Գեղեցիկ օրինակ, բայց եւ որչափ քիչ են հետեւողները :

Պօլսոյ պէս քաղաք մը, ուր գրեթէ երկուհարիւր հազար Հայոց փառաւոր բազմութիւն մը կայ, ուր Հայերը հարուստի անուն եւ իրաւունք կ'աշխատեն, տէրութեան պաշտօնները կ'աշխատեն, փառաւոր պալատներ կ'ընակեն, սիրուն ամարանոցներ կ'ընեն եւ ամէն կերպ եւրոպական շոյալու-

րեանց ետեւէ կերբան, Պօլսոյ պէս քաղաք մը կրտն, ցաւալի բան չէ տեսնել որ Հայերը մէկ ազգային հիւանդանոց մը անգամ չեն կրնար պահպանել : Ո՞վ կարող է հաւատալ որ 200,000 հայ, քանի մը հարիւր ազգային աղքատներու չեն հոգար հաստատուն եկամուտ մը կապել, կերակրել զնոսա եւ զգեցուցանել . . .

Բայց գէր Պօլիս այսչափն ալ կայ. եւ երբ հասարակաց փոյր շատ չերեւի, գէր առանձին աղքատասիրաց օրինակներ խիստ շատ կան. հապա ճիւղ են ուրիշ հայաբնակ քաղաքաց ազգային հիւանդանոցները, անկեղանոցները, որբանոցները Ախտն, եւ ոչ շուքերը կան . . . :

Բայց բողոք մը այս ցաւալի խորհրդածութիւնները եւ անցնիմք ուրիշ խնդիրներու :

— Անգղիոյ կառավարութիւնը մեծ գործունէութեան մէջ է այժմ, եւ իւր ազդեցութիւնը հետզհետէ կ'աւարածէ օտար ազգաց վրայ : Յունաստանի խնդրոյն ամենայն կերպով ետեւէ է որ վերջ մը տայ յօգուտ իւր :

— Անգղիան ետեւէ է որ իւր ազդեցութիւնը նաեւ Հռովմայ վրայ տարածէ : Օսո-Ռըսսիէ առաջարկեր է պապին որ Մալթա քաղաքի ու հոն փոխադրէ իւր արքունիքը, կամ Անգղիա երբայ, հանգիստ նստի մինչեւ որ Իտալիոյ խնդիրն որոշուի : Այս լուրը մեծ ուրախութիւն պատճառեց հոս հռովմէասէր լրագրաց, ու սկսան յայտնի քարոզել թէ „Աստուծոյ մատը կայ այս տեղ“, իբր թէ բողոքական Անգղիան դառնայ ինքնավարութիւն՝ պապին ներկայութեամբ : „Հռովմը պիտի ազատուի բռնաւորաց զերութենէն իձեռն Անգղիոյ, եւ Անգղիան պիտի ազատի իձեռն Հռովմայ իգերութենէն սատանայի“ կ'ըսէր իմաստակ լրագիր մը : Չարմանալի տրամաբանութիւն : Կերեւի թէ այդ մարդիկը պապին վրայ այնպիսի գաղափար մը ունին որ իբր թէ պիտի կարենայ իւր երեսուրդը միայն յափշտակել Անգղիացոց կշռող ու ծանրախորհուրդ (չըսեմ պաղ) սերունդը : Հապա ինչո՞ւ այն ազդեցութիւնը չունի պապը նոյն իսկ Հռովմայ մէջ ու հռովմէացոց վառվրուն երեսակայութեան վրայ : Եղան եւ լրագիրք որ խոնարհաբար խորհուրդ տուին պապին որ Կոստանդնուպօլիս կամ Երուսաղէմ փոխադրէ արդու, որպէս զի Մահմետի յաջորդը գայ ոտքը համբուրէ, եւ Շէյխ-Իւլ-Իսլամը՝ իւր մարգարէին . . . դուրանը պատառ պատառ ընէ, պապին ոտքին տակ զնէ : Ուրիշ մը կրտն թէ պապը Կոստանդնուպօլիս որ փոխադրուի, արեւելեան եկեղեցիք պիտի ընկնին պապին գիրկը եւ մեղայ գոչեն : Ուրիշ մը երուսաղէմ կ'առաջարկէ, որպէս զի Մովսիսի որդիքը վազեն գունդազունը ու Յորդանանու ջրերուն մէջ մկրտուին :

Երբ յիշատի այս գորութիւնն ունի պապին երեսուրդը, մեծ առաքինութիւն կ'ընդունէ՝ երբ ելնէր Հռովմէն, ուրկէ զինքը կ'ընտելէ, եւ երբար իւր գորութիւնը Անգղիա, Տանկաստան ու Երուսաղէմ ցուցնելու, անկից ալ ուր որ ուզէր անցնէր մինչեւ իՉին եւ իճափոն : Մակայն Պիոս Թ կերեւի թէ լաւ հասկըցած է այն առաքը թէ „Լաւ է այսօրուան սակաւք, քան թէ վաղուեան շատը“ . . . ուստի անելի կուգէ Հռովմը պահել քանի մի հարիւր հազար ակամայ հրապառակներով, քան թէ արեւելքի եւ արեւմտքի բնաւորաց իշխանութեանը ետեւէ ընկնել :

Իսկ թէ ինչո՞ւ համար Անգղիան այժմ պապին մօտենայ մը կ'ըստընէ, պատճառն յայտնի է. վասն զի Անգղիան

միշտ կփախարի Գաղղիոյ ազդեցութիւնը կոտորել Հռովմայ վրայէն, եւ լաւ գիտէ որ երէ գալալը ձեռք ձգէ՝ բոլոր հռովմեականութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենայ։ Այս բանն հասկըցած կերեւի Նափոյէտն, եւ ջնմ սըլալիք երէ բռնմ որ կայսեր այս երեք ամսէ իվեր Հռովմայ կողմը հակելուն ներքին պատճառը այս եղած է, որ մի գուցէ պապն ինքրզինքը Անգղիոյ ձեռքը յանձնէ։

— Որովհետեւ խօսքը Երուսաղեմայ վրայ եկաւ, կուզեմ որ բերեցողք զիտնան քէ Սուրբ Գերեզմանին եւ Սուրբ Յարութեան եկեղեցւոյն զմբերները նորոգելուն խնդիրը որոշուեցաւ, եւ ծախքը երեք տերութիւնք պիտի ընեն՝ Ռուսը Գաղղիացին եւ Տաճիկը։ Իսկ ճարտարապետն է Ռուսի հրպատակ Գերմանացի մը։ Գմբէքը այն աստիճանի հինգերէ եղեր որ ըստ քննութեան ճարտարապետաց մեծ վտանգի մէջ էին կրսեն հաւատացեալ ուխտաւորք. ուստի ժամ մի յառաջ պիտի ծածք մի շինեն որ ապահովցնեն ուխտաւորները, ու յետոյ պիտի սկսին նոր զմբէք շինել։ Իւնիօն (պապական օրագիրը) կաւեցընէ քէ „Պապը բոլոր հոգւով կրողօք որ Ռուսաց *հերետիկոս* տերութիւնը եւ ներստիկոս ճարտարապետը՝ *ուղղափառ* Գաղղիոյ հետ Սուրբ Գերեզմանի նորոգութեան ջմասնակցին“։ Կերեւի քէ Պիոս Թ կմոռնայ *այլազգի* ժամանցին... Բայց որպէս եւ իցէ, երէ պապը այդչափ խղճմտանք կընէ *հերետիկոսաց* ստակին, բոլոր զուր բողոքներ ընելու տեղ՝ ինքն իւր *ուղղափառական սուրբ* զրամներովը (զոր բոլոր աշխարհքի հռովմեականներէն կծողովը յանուն հաւատոյ) այդ նորոգութիւնն ընել տար։ — Լաւ լաւ (կատասխանէ Անթոնէլլի կարդինալը) բայց այդ ուղղափառական սուրբ զրամն մեզ հարկաւոր է որ աւազակներու ստակ կերցընեմք, ոտք հանեմք... մենք շինութիւններ ընելու ժամանակ չունինք... — Իրան է, Գերապալծաւ, դուք միայն աւրելու, կողոպտելու, ջնջելու ժամանակ ունիք...

— Իտալիոյ այժմու ոստիկանաց բերացքը խոհեմական է, եւ փոխանակ վայրապար „Հոմով, Հոմով“ աղաղակելու, ինչպէս Ռիքազոլի եւ Ռարնցցի ոստիկաններն ըրին, այժմեաններուն փափաքն է նախ տերութեան ներքին կարգադրութիւնն ընել, եւ յետոյ ժամանակին բողոք Հռովմայ խնդիրը՝ առանց յուսահատելու։

— Կարիպալտին այժմ այնքան առողջացած է որ կըցեր է նաեւ ձի նստել եւ որսի երբալ։ — Լէյփցիկի բնակիչքը Կարիպալտին ընծայ զրկեր են արծաթէ դափնի պսակ մը, ոսկի շրջանակով. ամեն մէկ տներուներուն վրայ փորագրուած է եղեր Խալիլոյ մեծահամբաւ զօրավարին ըրած յաղթութեանց անունները, եւ այսպիսի վերտառութիւն մըն ալ աւելցուցած. „Առ Կարիպալտի *դիւցազն Խալիլոյ*“։ Պապին հետ զրկած էին նաեւ փառաւոր նամակ մը, Լէյփցիկի պատուաւոր անձանց ստորագրութեամբը։

— Անգղիոյ բազումին եւս ընծայ մը ընդունել է իւր ամուսնոյն վախճանած տարեդարձին օրը։ Անգղիոյ հարուստ տիկնայքը միարաներ են, եւ ստակ ժողովելով փառաւոր աստուածաշունչ մը կազմել տունը են ընդելուզեալ մարգարտով եւ ակամքք պատուականօք։ Այս հոգեւոր եւ մարմնաւոր ընծայն շատ հաճոյ անցեր է բազումոյն։

— Որովհետեւ կարգը ընծաներու եկաւ, չմոռնամ նոր կաղանդէք մըն ալ պատմելու, որուն շատեր զիտնմ որ պիտի նախանձին։ — Հարուստ իշխանին մէկը տարւոյն առջի օրը բարեկամութեան ընծայ կըրկէ հասարակ սեւ մետաքսէ շրջագցեստ մը (*ֆիւրսով*)։ Այն տիկինն որ մեծամեծ ընծաներու ակնկալութիւն ունի եղեր, երբ կտեսնէ որ յոյսը պարապ եկաւ, ու հազիւ քէ հարկը ֆրանքնոց ընծայ է առածը, սաստիկ կըրկանայ. „Ո՛վ անզգամ, ո՛վ ազան, ո՛վ ժլատ, ո՛վ փռճ կենդանի — կզոչէ բարկութեամբ — մյս էր ուրեմն ինծի ընկիւք ընծայդ, մյս էր ինձ ընկիւք փոխարենդ... սպասէ որ մէկ մ'ալ դու իմ երես տեսնես, զարշնի՛ ծեր“։ Այս կըսէ ու կատաղութեամբ կըրծակի շրջագցեստին վրայ ու բզիկ բզիկ կընէ։ Մէյմն'ալ ինչ տեսնէ, աջուրները կշխանան. կարծէ քէ երազ է տեսածը... սիսեռի (*հօշում*) մեծութեամբ քսանութիւն աղամանդ (*պոշակքի*) կոճակներ շրջագցեստին կուրծքին վրայէն կըափրբփին։ Աւելորդ է ըսել քէ տիկնոջ բարկութեան արտասուքները ուրախութեան արտասուքներու փոխուեցան, ու տուած անեծքները՝ անուշ անուշ օրհններնէրու։

— Տեղը եկաւ, ուրիշ բան մ'ալ պատմեմ, որ զարձեալ նոր տարւոյ հետ կապակցութիւն ունի, բայց ափսոս որ սորա հետեւանքը շատ ուրախական չէ։ — Բարեխիտ նպարաժաճառին (*épiscier, պապայ*) մէկը, կաղանդին օրը հաշիւները քննելով եւ տեսնելով որ բաւական շահ ունի, նոր ընդունած քանի մի հազար ֆրանքնոց զրամագլուխը զրպանը կընէ եւ տնէն դուրս կելնէ, միտքը դնելով որ կարգէ դուրս ուրախութիւն մը ընէ. շատ մտածելէն վերջը կորոշէ որ բատրոն երբայ, եւ le Fils de Giboyer անունով Թմիէի բատերախաղը տեսնէ, որ բաւական ժամանակե իվեր շշուկ կհանէ Փարիզու մէջ։ Սրտին ուրախութենէն մեր նպարաժաճառին ալ այս խաղն հաճոյ կերեալ. քեւ շատ բան ալ չհասկընար։ Բայց ինչպէս կլինի՝ չգիտեմ, վրան յանկարծ տկարութիւն մը կուգայ, կփութայ բատրոնէն կլնել ու տուն դառնալու։ Երբ կառք մը կփնտռէ որ մէջը մտնէ, երկու մաքուր հագուած պարոնայք տեսնելով նորա շփոթութիւնը, քովը կվազեն, կառք մը կգտնեն, սիրտ կուտան ու բարեկամական խօսքերով կնտեցընեն մէջը, եւ կասկածելով որ մի գուցէ ճամբան կառքին մէջ փորձանք մի պատահի իրեն, յանձն կառնուն հետը ընկերակցել որ մինակ չմնայ, ու կտանին զինքը նորա տունը, վեր կըհանեն, կհանուեցընեն, կպառկեցընեն ու քիչ մը հետը խօսակցելէն յետոյ, զիշեր քարի մաղբելով կելնեն։ Երկրորդ օրը կզառնան կուգան՝ ու հիւանդին առողջութիւնը կըհարցընեն. կզմայլի նպարաժաճառը այն ազնուական եղբայրսիրութեան վրայ. խօսքէ խօսք անցնելով մեր պարոնները կիշեցընեն որ երկէ զիշեր վճարեր են երկուք ու կես ֆրանք կառքին համար։ Նպարաժաճառը շփոթելով՝ „Պարոններ, կըսէ, չգիտեմ ինչպէս եղեր է որ զրպանիս մէջ չգտայ իմ բղբապանակ (*փորքֆէշի, ճգուակ*) ուր հինգ հազար ֆրանքի բուդը ալ կար. — Շատ ցաւալի բան, կըպատասխանեն ազնուականները, անշուշտ երեկ բատրոնէն դուրս կլնելու ժամանակ վրայէդ ընկած կլինի. բայց հոգ մ'ընեն սիրելի, մենք կգտնեմք“։ Այսպիսի անոյշ խօսակցութեամբ կզբաղեցընեն հիւանդը, ու պարոններէն մէկը շատ հաւանելով նպարաժաճառին ոսկի ժամացոյցը եւ շրջ-

բային ծանրութիւնն ու բանաւածքը կրենէ: Փանի մի ժամ այնպէս նպարավաճառը մխիթարեցէն յետոյ, «Մնաք բարով, կրսեն, խոստանալով որ երկրորդ օրը նորէն նիւանդ-տեսի զան»:

Նպարավաճառին ուրախութենէն աչքերը լցուեւր են եղեր. բայց շատ աւելի լացաւ, երբ պետք լինելով որ ժամացոյցը նայի՝ տեսաւ որ ժամացոյց չկայ, անբերեալը եղեր է. զանգակ կրաշէ, ծառան կկանչէ, ետեւնէն կվազցրեն, բայց ոսկի ժամացոյցին նոտ մեր ազնուականներն ալ անբերեալը եղեր էին:—Նպարավաճառը դեռ յոյս մը ունի որ երկրորդ օրը նիւանդ-տեսի որ զան՝ լանկածակիի բերէ զանոնք, ծառային ալ կապսպրէ որ նոցա զսլոտն պէս վրաններէն դուրս կղպէ, ու կամացուկ մը երբայ զինուոր բերէ. այս ամէն զգուշութիւններէն ետեւ սիրտը հանգստացած որ զողերը ծուղակին մէջ պիտի բռնէ, կսկսի ապասել որ զանոնք բնդուին:—Կրսեն քէ մինչեւ ցայժմ կսպասէ, ու ծեմ դեռ շատ ալ կրնայ սպասել, որչափ եւ ուզէ:

— Բայց միայն այսպիսի դժբաղդութիւններ չեն նոր տարւոյն առաջին օրը շատին անախորժ օր բնողը. հապա այն ստիպողական քաղաքավարութիւնը՝ որով հարկ է այցելութեան երբաւ ու ժամանակ եւ շունչ կորսնցընես ունայն տեղ, եւ շատ անգամ բերնով այնպիսի բարեմաղրութիւն մը բնես՝ զոր սիրտդ,—հակառակն ալ չբսեմ,—զոնէ նոյնը չմաղրեր: Փարիզ սովորութիւն կայ որ բարեկամաց զրկուի այցելաքարտ (carte de visite). իրաւ, ասով քէ ժամանակ կշահիս եւ քէ ձանձրութենէ ազատ կմնաս, բայց եւ այնպէս քիչ նեղութիւն չէ միտքդ բերելդ ո՞չ միայն մերձաւոր՝ այլ եւ խիստ նեղաւոր ձանչորներդ, ամէն մէկուն անուր զատ զատ պատրուակի (enveloppe) վրայ գրել. նոցա պատուանոնք, նոցա բնակութեան փողոցը՝ տանը բիւր, ու ժամանակին տանիլ թղթատուր ձգել եւ ամէն մէկ համարին ալ զատ զատ վճարել:

— Լոնտոնի Քայմա լրագրին մէջ անցեալ օր այս բանի վերաբերեալ զիւտ մի կարդացի, որով Սուրբ անուանով անգղիացին այս ամենայն նեղութենէն ազատուաւ հրնարքը գտեր է: Քայմաի մէջ նետեալ լայտարարութիւնը տպել տուած էր.

„Ռիչարտ Սուրբ կրտսերնաղրէ նոր տարի այն ամէն անձանց՝ որոց սովոր էր զիր գրել կամ այցելութիւն ընել կամ այցելաքարտ առաքել, յունուարի 1-ին“:

Ի՞նչ կրսէք այս զիւտին... արդարեւ անգղիացւոյ արժանի զիւտ: Երբ այս իմ զիտողութիւնս կրնէի՝ հմուտ Գաղղիացի ծերուկ բարեկամիս մէկուն, նա պատմեց ինձ քէ Լույովիլիոս ԺԸ-ին զինակիրը Վիթօր Տօմօն, անգամ մը նոյն ատենի լրագիրներուն մէջ հրատարակել տուեր է եղեր քէ նոր տարւոյն օրը ճաշու ժամանակ իւր ամէն ազգականքն ու բարեկամքը զինքը յիշեն ու կենացը բաժակ մը խմեն, խոստանալով քէ ինքն ալ անպատճառ նոցա ամէն մէկուն կենաց համար մէկ մէկ զատար զինի պիտի խմէ:

— Այս ալ լաւ է, ըսի բարեկամիս, բայց Պարոն Տօմօնին ստամոքսն ու լեցուն շիշերը պետք է ունենայ մէկն որ ամէն բարեկամի, ամէն ազգականի կենացը համար մէկ մէկ բաժակ կարենայ պարպել:

Գերմանացի բարեկամ մ'ալ որ մեզի ճաշակից էր, վրայ

բերաւ քէ Գերմանիոյ ու Ռուսիոյ մէջ այժմ լաւ սովորութիւն մը սկսերէ, որ նոր տարւոյն եւ ամէն մեծ տօներուն օրերը, (որ սովորութիւն կայ իրարու այցելութիւն ընելու), տետրակ մը կշինուի, շնորհաւորութեան ձանձրութենէն ազատիլ ու զողները անուննին հոն կատարագրեն, տուգանք մը տալով յօգուտ աղքատաց նոյն քաղաքին. եւ այս պատուաւոր տուգանքին չափը իւրաքանչիւր ստորագրուողաց ձեռքն է, մէկ ֆիօրինէն մինչեւ 5—10—20—100 եւ այլն ֆիօրին ստորագրել: Անա ճարտար եղբայրսիրութիւն՝ որ լաւագոյն է քան զամենայն վերոյիշեալ զիւտս, եւ որուն կփափաքիմ որ նետեալին նաեւ մեր սիրելի ազգայինք:

Բայց կաղանդը մէկլի բողոմք, որովհետեւ նա արդէն բողոց զմեզ, եւ ամբողջ ամիս մը եւս գլորեց մեր վրայ: Անցնիմք ուրիշ խնդիրներու:

— Անցեալ 1862 տարուան մէջ Եւրոպայի երեք ընդերքասեր եւ լուսաւորեալ ազգաց մէջ նետագայ չափով նոր զիրք ելեր ու տպագրութիւն եղեր է. ԱՆԳԼԻԱՍ 4,828 տետակ զիրք, ԳԵՂԱՂԻԱ 11,484, ԳԵՐՄԱՆԻԱ 14,000:

Մեր ազգին մէջ արդեօք քանի հազար նոր զիրք... հազար չկայ նէ, քանի հարիւր նոր զիրք... դժբաղդարար հարիւր ալ չկայ, լիսնաւ ալ չկայ... Բմբէ, ինչքան ետ մնացեր եմք, եւ զուցէ դեռ չեմք հասկընար:

— Գաղղիոյ նոր զրքերուն մէջ *Թիբոց տէ Մոյիկն* սպանիացի նեղինակին բատրերգութիւնները, զոր բարգմանեց Ալֆոնս Ռուայէ նեղինակը, ամէն բանասիրաց հաճոյ եղան: Այս բարգմանանքը սպանիացին (Պօլտոյ Մեղուեն չլսէ) պատուաւոր վարդապետ մի էր, որ զուարճախօս ու համարձակ կատակերգութիւններով իւր ժողովրդեան ախտերը դուրս զատքեցընելով նշաւակեց, եւ դատուեցաւ իկարգս երեսնի կատակերգուաց Սպանիոյ, մինչեւ Գաղղիացիք արդ արժանի կհամարին բարգմանել, եւ լրագիրք մեծամեծ գովեստներ կուտան, ցաւ ու զարմանք ցուցընելով որ մինչեւ ցայժմ չէ բարգմանուած այս անուանի նեղինակը:

— Անցեալ տարւոյն ամենէն անուանի գրուածքն եղաւ Գաղղիոյ մէջ Վիկտոր Հիլկոյի „ԹՇՈՒԱՌ-ԲՆԵ“ (Les Misérables) վիպասանութիւնը, որոյ վրայ աւելորդ կհամարիմ խօսիլ, որովհետեւ ընթերցողդ անշուշտ կամ այն աշխարհաքարոզ զիրքը տեսան, կամ բարգմանութիւնը կարդացին, կամ զոնէ օտար եւ ազգային օրագրաց մէջ վրան տեղեկութիւն առին: Վիկտոր Հիլկոյի որդին *Ֆրանսուա*՝ իւր հօրը վիպասանութիւնը բատրոնի վրայ առաւ եւ պիտի ձեւացընէր իՓարիզ, սակայն տերութիւնը հրաման չտուաւ: Այն ատեն նեղինակը Պրիւքսէլ անցաւ եւ հոն ներկայացնել տուաւ, բայց ինչպէս շատերէն լսեցի, կերեւի որ մեծ յաջողութիւն մը չունեցաւ. նոյն իսկ լրագիրք չկրցան մեծ գովեստ մը տալ, եւ բնական բան է որ այն բարգմանատուր վիպասանութիւնը երբ կարատուի, բատրոնի վրայ առնուի, կարելի չէ որ նոյն սպասարկութիւնն ընէ հանդիսականաց վրայ, եւս առաւել երբ բատրերգուն շատ վար լինի հանձնարով քան զբնագիր վիպասանը:

— Նոր բատրերգութեանց մէջ՝ *Պրիզպատ* նեղինակը՝ *Լեոնաւ* անունով բարասնութիւն (drame) մը գրեց որ տրիտր ու սիրտ շարժող ոճովը շատ հաճոյ անցաւ: Լեոնաւ,

ինչպես ժան — վալման, (վիկտոր Հիւկոյի նոր վիպասանութեան զիւցազնը) մեծ գծաւորութիւններ կկրէ պատուաւոր ընկերութեան մէջ մտնելու, առաջին սխալմունքէն ետեւ, ամեն վիճակէ կանցնի մինչեւ որ անմեղ օրիորդի մը ձեռքով վերջապէս ընկերութիւնը կհաշտուի այն բշտազգայուն անկեղծին հետ: Հիւկոյ եւ Պրիզլաու կարծես Պուալոյի այս երկու գեղեցիկ տողէն ներշնչուած են.

L'honneur est comme une île escarpée et sans bords,
On n'y peut plus rentrer dès qu'on en est dehors.

Պատիւն է կրդզի սեպ անեղր անեղ,
Ով անտի ելաւ՝ չբժրտներ միւս անեղ:

— Շատ կիսուուի այժմ նոր կատակերգութեան մը վրայ, զոր զրեց բառերգուն Սարտու.՝ Սեւ սատանաներ (Les diables noirs) անունով, զոր վտովի բատրոնը պիտի ներկայացրեն, ակնկալութեամբ մեծամեծ շահուց. բայց տերութիւնը արգիլեց, եւ չգիտցուիլ րէ հրաման պիտի տայ րէ ոչ: Այս արգելմամբ բատրոնը երեք հարիւր հազար Ֆրանքէն աւելի կկորսնցնէ, եւ հեղինակը՝ յիսուն հազար Ֆրանք:

Երանի այն ազգին որոյ մատենագիրք այսպէս կիտխարինուի: Սարտուն մէկ բատրերգութիւնը կվաճառէ յիսուն հազար Ֆրանքի, եւ վիկտոր Հիւկոյ 300,000 Ֆրանքի իւր *Թշուառք* վիպասանութիւնը. իսկ հայ բատրերգուն, հայ վիպասանը չգիտեմք րէ 300 օրինակ կրնայ ծախել իւր աշխատասիրութենէն, եւ այն եւս ոչինչ գնով մը...

— Գաղղիոյ կայսրը բաւական ժամանակէ իվեր կաշխատի, կրսն, Կեսարու պատմութիւնը գրելու: Մեծ գովութիւն կուտան՝ երէ շողոքորոտիւն չէ ըրածնին: Արդէն ծանօթ է կայսեր մատենագրութեան մէջ ունեցած համբաւը, ուստի եւ ամենքը փափաքանօք կսպասեն այս նոր երկասիրութեանը: Կեսարու վրայ գրողներ շատ եղած են հին առնեն իվեր, եւ առաջին գրողն է ինքն իսկ Կեսար: Լամարքին հատոր մը նուիրեց Կեսարու. այժմ հետաքրքրական բան է րէ Կեսար մը՝ ինչպէս պիտի դատաքննուի կեսարէ մը: Կրսն րէ կայսեր ձեռագիրքը պատրաստ է, եւ կսպասէ մէկ հնագիտական քննութեան մը աւարտելուն, որոյ վրայ երկու մեծանուն հնագետք Սաւի եւ Սույի իւրաքու ճիշդակ կարծիքներ ունեն, երկուքն եւս բաւական զօրաւոր ազատուցներ բերելով իրենց կարծեացը հաստատութեան: Կայսրը այս հնագիտական խնդիրն որոշելու համար այլ եւ այլ տեղեր փորել տալու ձեռք զարկի է, եւ կսուի րէ նոր քննութիւնները վերջապէս այս խնդրոյն լոյս տուին, եւ այսուհետեւ կայսրը կրնայ աւարտել պատմութիւնը:

— Մինչդեռ Գաղղիացոց կայսրը պատմութիւն հրատարակելու կըրազի, ուրիշ բազաւոր մը լրագիր գրելու ձեռք զարկի է այս տարի: Ո՞վ կարծէք... — Նոր Զեւանտիոյ մէջ *Փօրսքան* Բ, Հեղիկ ցեղի մը բազաւորը, որ նոր գործունէութեամբ բազաւորական գաւազանը խմբագրի գրչին հետ միացընելով՝ *Արքայական լրագիր* մը սկսի է հրատարակել: Առաջին յօդուածին մէջ կըրուցէ եղիւ րէ „Մեծ վատահոգիւն ունիմ ապագրութեան գործեան վրայ. տպագրութիւնը պէտք է ամեն բան կարգաւորէ: — Երանի րէ մեր ազգին ցառալի վիճակն եւս կարգաւորէր տպագրութիւնը, իւր հօր գործութեամբը, որ Հեղիկ բարբարոս ցեղէ մ'ալ վար չմնայինք...:

— Բայց տպագրութեան պէս մեծ է եւ զարմանալի եւս ելեքտրականութեան գորութիւնը, որ գաղափարները սկսաւ անննարին երազութեամբ ծառայել բոլոր աշխարհիս երեսը: Նափուղեանի օրենսդիր ժողովոյն բացման ժամանակ խօսած ձառը (զոր համակիս սկիզբը յիշեցի) դու կայսրը իւր պալատը չգարձած՝ կարդացուի էր Լոնտոնի եւ Պրիւսիոյ մէջ: 1324 բառ ելեքտրական րելին վրայէն 16 վայրկեանի մէջ սաներ բուր եւ հասեր էին այն մայրաքաղաքները: Ո՞ր գիտէ ինչ ապագայ կպատրաստէ այս անգին գորութիւնը բովանդակ աշխարհի:

— Քլարք ամերիկացի աստղաբաշխը Գաղղիոյ ճեմարանէն մեծ վարձատրութիւն ընդունեցաւ իւր անգոյն ապակիով շինած նոր առարկականին (objectif) համար որ 47 հարիւրորդամբը բացուածք ունի եւ եօրը մերը վառարան: Քլարք այս կարգէ դուրս մեծ դիտակովը, որոյ նման աշխարհիս վրայ չէ եղած, ճնիկ համաստեղութեան քով փոքրիկ աստղ մը գտաւ, որով այսուհետեւ կմեկնուին մեծ աստղին վրայ երեւցած շրջանական փոփոխութիւնները:

— Երանի րէ Ամերիկացիք Քլարքի օրինակին հետեւելով՝ գիտութեանց եւ ուսմանց աւելի պարապելին քան րէ զիրար զիշատելու: Պատերազմը առաջ կերբայ, եւ երբեմն այս եւ երբեմն այն կողմը կգորանայ աննշան լաղրութիւններով, բայց մեծ ջարդերով:

Գիտնէր բոլորովին պարպուած է եւ վաշինկթոնի ժողովը հրաման տուեր է Ելեմայից ոստիկանին որ 5 հազար, 500 միլիոն Ֆրանքի դրամարուղք տպուի, որպէս զի առաջիկայ տարուան պատերազմի ծախքն ելնէ: Բայց այժմ ոսկին որ արդէն Ամերիկայի մէջ 3½% է, ինչ պիտի լինի՝ երբ այս տարափելի գումարը դուրս հանեն: Դրամարուղք տպելը դիւրին է, բայց միւրէ Ամերիկան ունի այնչափ հարստութիւն որ կարենայ զայն ոսկով հատուցանել: Պատմութեանց մէջ այս բանիս օրինակը չէ տեսնուած: Փարաւոններու զանձերը, խալիֆաներուն Հազար ու մէկ զիշխներուն մէջ յիշուած հարստութիւնները՝ ոչինչ են այս գումարին առջեւ: Բայց գոնէ նոքա բուրգեր, Թերէներ, Պաղատաներ բողոցին ապագայից: Ինչ պիտի բողոցն Ամերիկացիք այս տարափելի գումարը տարուան մը մէջ վատնելով, բայց երէ ամեն տեղ աւերակ եւ կորուստ:

Երէ հիւսիսայնոց պատերազմին սկզբնափորը եղաւ գերեաց ազատութիւնը, այս 5 հազար 500 միլիոն Ֆրանքով կարող էին գնել եւ ազատել ոչ միայն Հարաւային Ամերիկայի գերիները, հազա նաեւ Քուպայի ու Պրագիլի բոլոր գերիները, եւ տակաւին ստակ կաւելնար:

Հարաւայինք եւս մեծ հաստատամտութեամբ որոշեցին իրենց ժողովոյն մէջ որ մինչեւ իրենց արեան վերջին կարիլը՝ իրենց ազատութիւնը պաշտպանեն: Ճեֆերսոն Տէյթի ձամբորդութիւն ըրաւ, եւ ճառախօսութիւններով հասարակաց եռանդը նորէն արծարծեց: Հարաւայնոց նաւական ոյժն եւս նորէն զօրացաւ, եւ հիւսիսայնոց վրայ քանի մի անգամ քաջութիւններ ցուցուցին եւ ոչ սակաւ մնաստուին նոցա: Այժմ 6 մեծ նաւ կըրահաւորեն:

Հիւսիսայնոց երեսիլի *Մօնիթր* գրահանաւոր, որ *Մեկիմաքի* հետ անցեալ տարի բոլոր աշխարհն դող հանեցին, արդ երկուքն եւս ծովուն խորերը բաղուած կհանգչին: *Մե-*

սխալմամբ՝ ձեռք չիցնալու համար ինքզինք ոչնչացուց։ իսկ Մօնիթիոն չկրցաւ դիմանալ սաստիկ աշխուժութեան մը, ու ձեռքով ընկղմեցաւ։ Երեք ամսուան մէջ շինուած էր շտապամար, ուստի եւ հարկու չէր կարող յուսացուիլ որ հաստատուն շէնք ունենար, եւս առաւել որ առաջին փորձ մի էր այս կերպ նաւակաւ ճարտարագիտութեան։ Այժմ էրիբարեն նաւակառօցը նոր ձեռով Փասէք անունով գրահանաւ մը շինեց, որ Մօնիթիոնէ շատ աւելի սարսափելի է, բայց դեռ աստարեղ չէ եղած այն անաւոր հրէշը։

== Ամերիկայէն դառնալով աւելի մօտ երկիր մը. Սայիտ Փաշան (Եգիպտոսի փոխարքայն) տարւոյս առաջին օրերը մեռաւ, եւ տեղը յաջորդեց Իսմայիլ փաշան։ Սա որդի է Իսկրանիմ փաշային՝ որ 1849-ին հօրը (Մեհմեմետ-Ալիին) մահուանէն յետոյ՝ քանի մի ամիս բազաւորութիւն ընելէն վերջը մեռաւ, յաջորդ բողոքով Ապպաս փաշան որ, 1854-ին մեռաւ, եւ տեղը նստեր էր Սայիտ, Մեհմեմետ-Ալիի չորրորդ որդին։ Որչոտի որ Ապպաս փաշան հակառակ էր Եւրոպական քաղաքականութեան, այնչափ եւս բարեկամ եղաւ Սայիտ Եւրոպացւոց, մանաւանդ Փաղղիացւոց։ Տէրութեան մէջ Մեհմեմետ-Ալիին ժամանակէն սկսուած բարեկարգութիւնները առաջ տարաւ, Ֆէլլահները ազատեց, զինուորագրութիւնը բերեցուց ու միայն 8,000 զինուոր ուղիք վերայ պահեց, մինչդեռ Մեհմեմետ-Ալիին ժամանակ 200,000 ի կհասներ զօրաց թիւը։ Սակայն այս եւս յալտնի է որ Սայիտ փաշան տէրութեան գանձը վատնեց շոտայարար։ Մօտերս Եւրոպա բրած ճամբորդութեանը ժամանակ ցուցրցած անխնայ շոտայարարներ վրայ ամենքը ապշեցան։ Եւրոպացւոց սաստիկ յարեալ լինելով՝ շատ փախստական եւ աննշան Եւրոպացւոց մեծ ընդունելութիւն կընէր, եւ աշխատանքներ կ'աշտմէն թէ այսպիսի բաղդախնդիր ֆրանկներէն շատերը՝ որ զրպանին մէկ ստակ մը չունէին՝ այժմ միլիոններն տէր եղան։ Սակայն Սայիտ փաշային անուր պիտի չմոռցուի Սիւեզի պարանոցին փորելու գործոյն ըրած պաշտպանութեամբն ու օգնութեամբը։ Եւ թեպէտ պղտիկուց Փարիզ կրթութիւն առած էր, բայց զարմանքն այն է որ դեռ իւր արեւելեան նախապաշարմունքներէն ազատուած չէր։ Ամեն ըրածն ու ընկիւնը աստեղագիտի մը կհարցընէր (*միւնէճիմ*) եւ նորա խօսքէն դուրս չէր ելներ, կրսէն։ Այն աստեղագետը իրեն զուշակած լինելով որ թիջ ասեմէն պիտի մեռնի, Սայիտ համարեցաւ որ դաւաճանութեամբ մը պիտի սպանուի. ուստի վրայէ վրայ երկու զիշեր նոյն պալատը չէր պառկեր։ Սակայն արդէն հիւանդութիւնը վրան զօրացած էր, եւ հարկ չէր աստեղագետ լինել զուշակելոյ համար նորա հաւանական մերձաւոր մահը։

Իսմայիլ փաշային ինչ քաղաքականութիւն բռնելիքը որոշ չէ. ոմանք Անգղիացւոց հակեալ կհամարին զնա, ուստի եւ Սիւեզի պարանոցին գործոյն ներհակ կ'ենացընեն, բայց այս բանիս բաւական ապացոյց չունին. մանաւանդ որ նորա մտերմաց շատը գաղղիացի են։

== Եգիպտոսէն անցնիմք Կոստանդնուպոլիս. թիւրակիցք եւ օրագիրք մեծ խեղճութիւն կնկարագրեն Պօլսոյ մէջ, վաճառականութեան դադարումն, անգործութիւն, ստակի սպառումն, սնանկութիւն եւ տնանկութիւն։

Յունաստանի, Սրբիբուն եւ Գարատաղի խեղիւրները տէրութեան բաւական նեղութիւն կուտան։ Մեկ բան մը

միայն կայ որ Օսմանեան տէրութեան նոր ոյժ կրնայ տալ՝ երէ կամենայ կառավարութիւնը փութով իզորձ գնել զայն։ Այս է *Դրամանցը* (*դանքը*), որ շատոնց է կլանմբ թէ պիտի հաստատուի։ Առ ժամս կարծեմ աւելորդ չէ որ ընթերցողացդ նետեալ անդեկութիւնները տամ Տաճկաստանի դրամանոցին վերայ։

== Տաճկաստանի մէջ մինչեւ ցայժմ մէկ դրամանոց մը կայ որ *Օսմանեան Դրամանոց* (անգղիարէն Ottoman Bank) կըսուի, որոյ արուոր Պօլիս է եւ երկրորդական քաղաքներն Զմիւռնիա, Կալաց եւ Պէլլուր։

Այս դրամանոցը 1857-ին հիմնուեցաւ անգղիական ընկերութեամբ մը որ 12 միլիոն ֆրանք դրամագլուխ ունէր։ 1858 տարւոյն մէջ տէրութիւնը Լոնտոնէն փոխառութիւն մը ըրաւ սորա ձեռքովը, որով միայն այն գործէն շահեցաւ ընկերութիւնը 1 միլիոն 200,000 ֆրանք։ Ըսածէս կիմացուի որ այս դրամանոցը առանձնական է եւ ոչ տէրութեան։

1858-ին մայիսի 18-ին *Կլէտուրքն* եւ *Ռոտուրքնա'րի* եւ *Օ'փիլիմայիմ* սեղանաւորները (*սառուաֆ*) տէրութենէն հրովարտակ եւ իրաւունք ընդունեցան որ բուն տէրութեան դրամանոց մը հիմնեն՝ գաղղիարէն Banque de Turquie անունով, միանգամայն եւ իշխանութիւն առին որ իրենց ստորագրութեամբը դրամարդերը հանեն, սակայն մինչեւ հիմա անգործ բողոցին իրենց հրովարտակը։

Մինչդեռ սորա տատամենալ կլինային, Շ. Լաֆիթ գաղղիացի սեղանաւորը առաջարկեց Տաճկի տէրութեան որ 100 միլիոն ֆրանք դրամագլխով Ազգային դրամանոց մը հաստատուէ (*Banque nationale*), շահն ու վնասը իրեն պահնելով, բայց եւ այս եւս անգործ մնաց՝ Անգղիոյ ծածուկ դիմակացութեամբը։

Նոյն միջոցներուն երրորդ ընկերութիւն մ'ալ կազմուեցաւ, որոյ մէջ կզտնուին վերոյիշեալ Օսմանեան դրամանոցին ընկերներն ու *Փէսէք* եւ *Ֆուշլա* անուանի սեղանաւորները, որ 75 միլիոն ֆրանք դրամագլխով ետեւե եղան եւ են՝ տէրութեան դրամանոց մը հաստատուուն։ — Վերջին լուրերէն շատ կլուսացուի որ յաջողի սոցա ձեռնարկութիւնը։

Այս ամեն բանէն կիմացուի դրամանոցի մը անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը։ Երբ Լաֆիթ Պօլիս հասաւ՝ իսկոյն *քոնսուլիտէ* ըսուած բոլբեր բարձրացան, որչափ եւս առաւել երէ հաստատուն դրամանոց մի լինէր՝ իրք ուրիշ վիճակ կ'ունէին։ Եւրոպայի մէջ Տաճկաստանի եւ Ռուսաստանի պէս երկիր մը չկայ որ այնչափ առատ նախնական նիւրեր ունենայ. Տաճկաստան որ կրնար ամենէն հարուստ երկիրը լինել, այժմ ամենէն աղքատն է. ոչ միայն բաւական էր ինքզինքը կերակրելու՝ այլ եւ բոլոր Եւրոպան, երէ մշակուէր։ Յորեն, զինի, իւղ, անասուն, բուրդ, մետաքս, բամբակ եւ այլն, բնութիւնը տուեր է առատաբար. սակայն բնակչաց անհոգութեամբն ու տգիտութեամբը ոչ միայն նոյն իսկ Տաճկաստան չկրնար մայելել, այլ եւ Եւրոպան կզրկուի այնչափ բարիքներէ՝ զոր հնարագետ ճարտարութիւնը կրնար հարիւրապատիկ աւելցընել։

== Սակայն միայն դրամանոցը չէ որ ազգի մը հարբտութիւն կըրէ, այլ անկէ ալ աւելի՝ ընտիր դաստիարակութիւն զառակաց նորա։ Ձեզի փոքրիկ օրինակով մը ցու-

ցրենմ քէ ինչպէս բարեւեր եւ ազնիւ կրթութիւն առած տղայ մը իւր բաղդը կարող է շինել : Օրինակը առելի համոզիչ է քան զամենայն յորդոր :

Անցեալ օրը ճաշի հրաւիրուած էի բարեկամի մը տունը. կարգէ դուրս գուարրութեան օր էր այն իմ բարեկամացս : Փառաւոր հացիկերոյ, ազնիւ համադամներ, արեւմտեան ու նաեւ քանի մը տեսակ արեւելեան խորտիկներ, կուգային կերբային. սեղանին վրայ՝ Գաղղիոյ, Սպանիոյ եւ Մաճաթի զինիներուն ամէն տեսակը կփայլէին : Միայն մեր հոյեան Հայու զինին էր որ կպակսէր, բայց անոր տեղը դրացի հայամշակ Կախէրը՝ բառական կրօներ ինծի պէս պանդուխտ Հայու մը համար : Ո՞վ էր այն հանդիսին դիւցազնը . — Մեր բարեկամին որդին Էտմոն Պ . . . որ Սենթ-Պարալ դպրոցին բարձրագոյն դասու աշակերտն է. սա այն օրը հարիւր հազար ֆրանք ժառանգութիւն առեր էր, բայց ոչ հօրմէն, ոչ հօրեղբօրէն, ոչ մերձաւոր կամ հեռաւոր ազգականներէն, հապա այնպիսի անձէ մը որ Գաղղիա եւս չէր, այլ շատ հեռու . . . Տանիմարքա, մանաւանդ քէ անկից ալ շատ առելի հեռու, կուգեմ ըսել, անդի՛ն աշխարհքէն : Նայեցէք քէ ինչ կերպով մեր բարեկիրք պատանին այս փառաւոր ժառանգութեանն արժանի եղաւ :

Անցեալ տարի կիրակի օր մը մեր բարեկամին ընտանիքը Պուա-տը-Պուլօններ կերբան զրօսանքի, եւ Էտմոնին կրտսն որ ինքն ալ հոն գայ : Պուա-տը-Պուլօններ զիտէք որ մեծ է եւ մանաւանդ լի շրջագայող բազմութեամբ իկիրաւիէի, որով Էտմոն երկար ատեն վնտռելէն ետեւ երբ չկընար գտնել իւր ընտանիքը, իրիկունն ալ վրայ կհասնի, միտքը կդնէ որ ետ դառնայ իՓարիզ : Հոս կվագէ հոն կըվագէ որ կառք մը կարենայ գտնել, վերջապէս երբ յուսահատած չէր զիտէր քէ այնքան ճամբան ոտքով ինչպէս ընէ, հեռուանց կառք մը աչքին կերեւայ որ դեռ Փարիզէն նոր կուգայ եղեր՝ ուշ մնացած ճամբորդ մը քաղաք դարձրնելու յուսով : Կվագէ Էտմոն ու անպատմելի ուրախութեամբ կառքին մեջ կցատքէ. բայց ձին յոգնած, ծարւած

լինելով՝ հարկ կլինի որ քիչ մը կանգ առնու, մինչեւ կառավարը խմցրնէ ու վրան ջուր զարնէ : Եւ անա անդիլն ձերուկի մը խղզուկ ձայնը կլսուի . « Կառավար, կառավար » : — Պարոն, շատ ուշ է, բռնուած եմ, կպատասխանէ կառավարը, կերկեր ձայնով մը — « Ա՛խ, ինչ դժբաղդութիւն . . . Մտքը կոխեց . . . ես ալ այսպէս ուժէ ընկած . . . Տէր Աստուած, այժմ ինչպէս այս անգին ճամբան ոտքով պիտի ընեմ . . . » Կնեճէ ձերուկը : Պատանին զրլուխը կդարձրնէ, ու տեսնելով ձերուկին ազնուական կերպը, կառքէն կցատքէ, « Տէր իմ, կրտէ, հրամեցէք, կաղաչեմ, երկուքիս ալ տեղ կայ այս կառքին մեջ, երէ կրնդունիք » : Շնորհակալ կլինի ձերուկը ու ճամբայ կնցնեն դեպի Փարիզ : Ծերուկը կհարցրնէ պատանւոյն ո՞վ լինելը, որուն որդին լինելը, ո՞ր բնակիւր, բայց կծածկէ իւր ո՞վ լինելը : Մեծ ծառափողոցն (Պուլփար) որ կհասնին, օտարականը կուգէ իջնել, եւ երբ պատանւոյն ձեռքը սեղմելով շնորհակալութիւններ կկրկնէր, « Զարմեր տէր իմ, չարմեր, կպատասխանէ պատանին. սպարօքս էր կատարածս : Տարակոյս չունիմ որ ինչ որ ես ձեզ ըրի, ձեր որդին եւս զնոյն կընէր իմ հօրս » : Կանցնի վրան չորս հինգ ամիս, եւ անա օր մը մեր բարեկամը Փարիզու երեսկի նօտարէ մը հրաւեր կընդունի հարկաւոր գործոյ մը համար, եւ ինչ մեծ կլինի զարմանքը երբ նօտարը կպատնէ իրեն քէ Քոփէնհակէն (Տանիմարքայի մայրաքաղաքէն) իւր պաշտօնակից Ի . . . նօտարը իրեն կիմացրնէ քէ Պարոն Էտմոն Պ . . . կըծառանգէ հարիւր հազար ֆրանք այն ձեր պարունէն՝ զոր օր մը, կէս ժամ մը, հօր պէս պատուեց եւ իւր կառքին մեջ հիւրընկալեց :

— Թող լսեն մեր պատանիք. բարերարութիւնը ոչ երբէք կկորսուի : Թող լսեն նաեւ մեր Հայազգի ծնողք որ իրենց որդւոցը դաստիարակութեանն համար քրաճ ծախքերնին փութը չբրբար : Կրթութիւնը՝ ոչ միայն հաց կերեւ, այլ եւ կէս ժամուան մեջ՝ ՀԱՐԻԻՐ ՀԱՂԱՐ ՅԻԱՒԻՆ :

Հ Բ Ա Հ Ա Տ .

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ի Կ .

Դ .

Միականի էր յոյն քաջաց երգիչ մը ,

Միականի՝ Հռովմայ ուժին ջախիչ մը ,

Աշխարհակալ մի մեծ հընդոյն Ասիոյ

Որդի կըսուի միականի հօր միոյ :

Եթէ սոցա պատմութիւններ լաւ գիտես ,

Կըսեմ թէ հին պատմութեան քաջ հըմուտ ես :